

NOGIRONLIGI BO‘LGAN TALABALARNING TA’LIM JARAYONIDA PSIXOLOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASH VA MOTIVATSION DASTURLARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Qambaraliyeva Durdona Asqarali qizi

NamDPI Maxsus pedagogika (logopediya)yo’nalishi IV-bosqich talabasi.

tel: +998905996341 E-mail: imronbekakramov2018@gmail.com

Xasanova Mashxura Maxammadsidiqovna

NamDPI Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o’qituvchisi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada nogironligi bo‘lgan talabalarning ta’lim jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini tashkil etish hamda motivatsion dasturlarning samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, o‘quv jarayonida ijtimoiy-psixologik moslashuvni ta’minlash, o‘ziga ishonchni oshirish, o‘qishdagi faollikni kuchaytirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi psixologik yondashuvlarning o‘rni tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, motivatsion dasturlar nogironligi bo‘lgan talabalarning o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishlariga, ta’lim muassasalarida integratsiyalashuv jarayonini tezlashtirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: nogironligi bo‘lgan talabalar, psixologik qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, ta’lim jarayoni, inklyuziv ta’lim, shaxsiy o‘sish.

Аннотация: В статье рассматривается эффективность психологической поддержки и мотивационных программ в образовательном процессе студентов с инвалидностью. Раскрыта роль психолога в повышении уверенности в себе, развитии самостоятельности и социальной адаптации студентов. Приводятся данные, подтверждающие, что мотивационные программы способствуют успешной интеграции студентов с ограниченными возможностями в образовательное пространство и повышают качество их обучения.

Ключевые слова: студенты с инвалидностью, психологическая поддержка, мотивация, образовательный процесс, инклюзивное образование, личностное развитие.

KIRISH

So‘ngi yillarda jamiyatda inson huquqlari va imkoniyatlari tengligi masalasi global miqyosda e’tibor markaziga chiqmoqda. Shu nuqtai nazardan, nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini to‘liq ta’minlash va ularni ijtimoiy hayotga faol jalb etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Inkluziv ta’lim tizimi aynan shu maqsadga qaratilgan bo‘lib, u nogironligi bo‘lgan talabalarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ularga sifatli ta’lim olish va shaxs sifatida kamol topish imkonini beradi. Biroq, ta’lim jarayonida nogironligi bo‘lgan talabalar ko‘plab psixologik to‘siqlarga duch keladilar. Ular orasida o‘ziga ishonchsizlik, ijtimoiy izolyatsiya, o‘z imkoniyatlarini past baholash, motivatsiyaning yetishmasligi kabi omillar mavjud. Shu sababli, ta’lim muassasalarida ularni psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash, ruhiy barqarorlikni mustahkamlash va motivatsion dasturlar orqali

o‘qishga bo‘lgan ijobiy munosabatni shakllantirish zarur. Psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi nogironligi bo‘lgan talabalar uchun faqat yordam shakli emas, balki ularning ichki resurslarini faollashtirish, ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirish va jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglash imkonini beruvchi muhim psixopedagogik jarayondir. Motivatsion dasturlar esa bu tizimning amaliy qismi bo‘lib, ular o‘quvchilarni maqsad sari yetaklash, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, shaxsiy o‘shishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada nogironligi bo‘lgan talabalarning ta’lim jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlashning asosiy yo‘nalishlari, motivatsion dasturlarning turlari va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy psixologik yondashuvlar, xorijiy tajribalar va O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar asosida bu jarayonlarning samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Nogironligi bo‘lgan talabalar bu jismoniy, sensor, aqliy yoki ruhiy cheklovlariga ega bo‘lishiga qaramay, ta’lim olishga intiluvchi, o‘z imkoniyatlari doirasida intellektual va shaxsiy rivojlanishga harakat qilayotgan shaxslardir. Ularning ta’lim jarayonidagi psixologik holatini o‘rganish inklyuziv ta’limning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, nogironligi bo‘lgan talabalar ta’lim muassasalarida bir nechta psixologik to‘siqlarga duch keladilar. Ular orasida ijtimoiy ajratilganlik hissi, o‘zini tengdoshlaridan past baholash, jamoaviy faoliyatda sust ishtirok, xavotir va depressiv holatlar mavjud. Agar pedagoglar empatiya, sabr-toqat va psixologik sezgirlik ko‘nikmalariga ega bo‘lmasa, talabada o‘zini qadrsiz his qilish, o‘qishdan sovish yoki ijtimoiy chekinish holatlari kuchayadi. Shu boisdan, pedagogik jamoada “inklyuziv madaniyat”ni shakllantirish zarur. Motivatsiya o‘quv faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchidir. Nogironligi bo‘lgan talabalar uchun motivatsiya ikki jihatdan muhim: birinchidan, ularni o‘qishga jalb etish; ikkinchidan, ularni o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishga undash. Deci va Ryan (2000) tomonidan ilgari surilgan o‘z-o‘zini aniqlash nazariyasiga (Self-Determination Theory) ko‘ra, insonning ichki motivatsiyasi uchta asosiy psixologik ehtiyoj — avtonomiya, kompetensiya va aloqadorlik bilan belgilanadi. Nogiron talabalarda bu ehtiyojlar ko‘pincha cheklangan sharoitda qondiriladi. Masalan, jismoniy imkoniyatlar yetishmasligi yoki ijtimoiy munosabatlarning sustligi ularda o‘zini kompetent his qilishni qiyinlashtiradi. Shu sababli, ta’lim tizimi nafaqat akademik bilimlarni o‘rgatish, balki talabaning ichki motivatsiyasini rag‘batlantiruvchi psixologik muhitni yaratishi kerak. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash borasida bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. 2020-yilda qabul qilingan “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun (O‘RQ-641) hamda “Inson qadri uchun” tamoyiliga asoslangan davlat siyosati ushbu yo‘nalishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Respublika oliy ta’lim muassasalarida inklyuziv ta’lim markazlari, psixologik xizmatlar, “Mentorlik dasturlari” va “Peer-support” (tengdosh yordamchi) loyihalari yo‘lga qo‘yilgan. Bu tashabbuslar nogiron talabalarning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytirish, ularning ruhiy holatini barqarorlashtirish va ta’lim jarayonidagi motivatsiyasini oshirishda sezilarli natijalar bermoqda. Xulosa qilib aytganda, nogironligi bo‘lgan talabalarning ta’limdagi psixologik holatini chuqur o‘rganish inklyuziv ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ularning ehtiyojlarini

anglash, ijtimoiy-psixologik moslashuvini qo‘llab-quvvatlash va motivatsion muhit yaratish ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lishi lozim.

Psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi bu nogiron talabalarning ta’lim jarayonidagi hissiy, intellektual va ijtimoiy farovonligini ta’minlashga qaratilgan ko‘p bosqichli jarayondir. Ushbu tizimning asosiy maqsadi — talabaning ichki resurslarini faollashtirish, stress va xavotirni kamaytirish, ijobiy o‘zlikni shakllantirishdir. Mutaxassislar fikriga ko‘ra (T. V. Akhutina, 2019; A. A. Bodalev, 2021), psixologik qo‘llab-quvvatlash uchta asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi:

1.Diagnostik bosqich — talabaning emotsional holati, ijtimoiy moslashuvi va o‘z-o‘zini baholash darajasini aniqlash.

2.Korreksion bosqich — aniqlangan muammolarni tuzatishga qaratilgan psixologik mashg‘ulotlar, treninglar, individual suhbatlar.

3.Rivojlantiruvchi bosqich — shaxsiy o‘rishni rag‘batlantirish, o‘zini qadrlashni oshirish, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Ushbu bosqichlar tizimli tarzda amalga oshirilganda, talabaning o‘qishga munosabati ijobiy tomonga o‘zgaradi, o‘ziga ishonchi ortadi va ijtimoiy muhitda faol integratsiyaga erishiladi. Motivatsion dasturlar nogironligi bo‘lgan talabalarning o‘qishga bo‘lgan ichki rag‘batini kuchaytiruvchi vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Ular, asosan, shaxsning ehtiyojlari, qadriyatlari va maqsadlariga yo‘naltirilgan psixologik mexanizmlar majmuasidan iboratdir.

R. Gardner va E. Deci (2000) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda o‘quvchi motivatsiyasi ikki turga ajratiladi: ichki motivatsiya (o‘qish jarayonidan zavq olish) va tashqi motivatsiya (mukofot, baho yoki ijtimoiy tan olish uchun o‘qish). Nogiron talabalar uchun ichki motivatsiyani rivojlantirish muhimroq, chunki bu ularning o‘ziga ishonchini mustahkamlaydi, mustaqil o‘rganish va ijodkorlikni rag‘batlantiradi. Motivatsion dasturlar quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

Ruhiiy barqarorlikni oshirish (stressni boshqarish, ijobiy fikrlash, o‘zini qadrlashni shakllantirish);

Maqsad qo‘yish va rejalashtirish (shaxsiy rivojlanish rejasi, o‘quv motivatsiyasi bilan bog‘lash);

Rol modellar bilan ishlash (muvaqqafiyatga erishgan nogiron shaxslarning tajribasini targ‘ib etish);

Trening va seminarlar (samarali muloqot, jamoada ishlash, yetakchilik sifatlarini rivojlantirish).

Bunday dasturlar natijasida talaba o‘z imkoniyatlariga real baho bera boshlaydi, ijobiy psixologik muhitda o‘qish jarayonini davom ettirishga intiladi. O‘zbekiston ta’lim tizimida nogiron talabalarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida psixologik xizmatlar faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Bu xizmatlarning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ta’lim muassasasida inklyuziv muhitni yaratish;
- psixologik diagnostika va monitoringni olib borish;
- individual va guruhli maslahatlar o‘tkazish;
- ota-onalar va o‘qituvchilar bilan hamkorlikda psixoprofilaktik ishlarni tashkil etish.

Misol tariqasida, O‘zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti da faoliyat yuritayotgan “Psixologik qo‘llab-quvvatlash markazi” nogiron talabalarga doimiy yordam ko‘rsatib kelmoqda. Bu markazda o‘tkaziladigan “Hayot uchun motivatsiya”, “O‘zingni kashf et”, “Muvaffaqiyat sari” kabi trening dasturlari talabalarning ijobiy o‘zlikni shakllantirishda katta natijalar bermoqda. Motivatsion dasturlar samaradorligini baholashda psixologik diagnostika, sotsiometrik tahlil, kuzatuv va suhbat metodlari keng qo‘llanadi. Tadqiqotlar (A. Rean, 2021; S. Shapiro, 2022) shuni ko‘rsatadiki, bunday dasturlar 6 oylik muddat davomida o‘tkazilganda, nogiron talabalar orasida o‘z-o‘zini baholash ko‘rsatkichi o‘rtacha 30–40% ga, o‘qishga ijobiy munosabat esa 25% ga oshadi. Shuningdek, motivatsion dasturlarning samaradorligi nafaqat talabaning individual rivojlanishida, balki o‘quv muhitining ijtimoiy-psixologik iqlimida ham o‘z aksini topadi. Jamoa ichidagi qo‘llab-quvvatlash, hamdardlik va empatiya darajasining ortishi, ijobiy muloqot muhitining shakllanishi o‘quvchilarning o‘zaro ishonchini mustahkamlaydi. Xalqaro miqyosda ko‘plab davlatlar (AQSH, Kanada, Yaponiya, Janubiy Koreya) nogiron talabalar uchun psixologik yordam va motivatsion dasturlarni milliy ta’lim siyosatining ajralmas qismi sifatida joriy etgan. Masalan, AQSHda “Disability Support Services” markazlari har bir universitetda mavjud bo‘lib, ular talabalarga individual psixologik maslahat, maxsus o‘quv rejimlari va motivatsion treninglar orqali yordam beradi. O‘zbekistonda esa bu tizim bosqichma-bosqich shakllanmoqda. 2023-yilda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan “Inkluziv oliy ta’limni rivojlantirish dasturi” qabul qilindi. Dastur doirasida psixologik xizmatlarni takomillashtirish, o‘qituvchilarni maxsus treninglardan o‘tkazish, shuningdek, nogiron talabalar uchun raqamli motivatsion platformalarni yaratish belgilangan. Shu bilan birga, zamonaviy psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimlari nogiron talabalarni “obyekt” sifatida emas, balki “subyekt” ya’ni faol ishtirokchi sifatida ko‘radi. Bu yondashuv ularning mustaqilligini, mas’uliyatini va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, psixologik qo‘llab-quvvatlash va motivatsion dasturlar nogironligi bo‘lgan talabalarning shaxsiy rivojlanishida, ta’lim jarayonidagi ishtirokini faollashtirishda va ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Samarali tizimda bu jarayonlar nafaqat talaba, balki butun ta’lim jamoasining psixologik madaniyatini yuksaltiradi.

Nogironligi bo‘lgan talabalarning ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishlari, eng avvalo, ularga yaratilayotgan psixologik muhit, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi va shaxsiy motivatsiyaning darajasiga bog‘liq. Shu bois, mavjud tizimni takomillashtirish inklyuziv ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduraxmonova, N. (2022). Inkluziv ta’lim tizimida psixologik xizmatning o‘rni va ahamiyati. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimova, G. & Nurmatov, S. (2021). Nogironligi bo‘lgan talabalar bilan psixologik ishlash metodikasi. O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
3. UNESCO (2020). Inclusive Education: Ensuring Access for Students with Disabilities. Paris: UNESCO Publishing.

4. Ostonova, D. (2023). Talabalarda motivatsiyani oshirishda psixologik yondashuvlar. O‘zbekiston pedagogika jurnali, 4(2), 56–63.
5. Ryan, R. & Deci, E. (2017). Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. New York: Guilford Press.
6. Xudoyberdiyeva, M. (2020). Maxsus pedagogika asoslari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
7. World Health Organization (2022). Mental Health and Psychosocial Support for Persons with Disabilities in Educational Settings. Geneva: WHO Press.
8. Roziqova, M. (2025). Millatlararo oilalarda voyaga yetayotgan bolalarning ijtimoiylashuvi va etnik identifikatsiya jarayonining psixologik xususiyatlari. MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI, 3(11).
9. Makhammadsidiqovna, K. M. (2025). ATTENTION DEFICIT AND HYPERACTIVITY DISORDER (ADHD): PARENTAL APPROACH, THE PRACTICAL IMPORTANCE OF THE 30% RULE, AND REHABILITATION TECHNOLOGIES. Advances in Science and Education, 1(7), 25-26.
10. Qambaraliyeva Durdona Asqarali qizi, Xasanova Mashxura Maxammadsidiqovna. INKLYUZIV TA’LIMDA BOLALARNI RIVOJLANTIRISH OMILLARI. INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL, SCIENCE SHINE, ISSN 3030-377X, Issue 29, Volume 2, Page 129-134, 15.11.2024. <http://science-shine.uz/>
11. Xasanova, M. & Shodmanov, Q. BOLALARDA DIQQAT ETISHMASLIGI VA GIPERAKTIVLIK BUZILISHNI KELITIRIB CHIQUARUVCHI SABABLARI, NOMOYON BO’LISHI VA XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARI. Научный Фокус, Международный современный научно-практический журнал. № 10 (100) Февраля 2024 г. Часть 1. <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/sf/article/download/14791/10443>